

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Burgers tegen beleid : een analyse van dynamiek in politieke betrokkenheid

Verhoeven, I.

Publication date

2009

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Verhoeven, I. (2009). *Burgers tegen beleid : een analyse van dynamiek in politieke betrokkenheid*. Aksant.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

ACTIEVE BURGERS: ACHTERGRONDEN VAN ONLINE GEDRAG

Agonistische burgers zijn niet automatisch zichtbaar als lid van een publiek. Pas als ze hun politieke betrokkenheid tonen door actief te worden, schakelen ze van *stand-by* (het volgen van het probleem) naar *online* (politiek handelen om het probleem weg te nemen). In hoofdstuk 3 betoogde ik dat de wisselwerking tussen collectieve politieke actoren aan de basis ligt van het hoe en waarom van zowel het *stand-by* als het *online* gedrag van agonistische publieken. De voorgaande hoofdstukken hebben dit voor het *stand-by* gedrag voldoende duidelijk gemaakt, maar klopt het ook voor het *online* gedrag? Spelen processen van betekenisgeving en mobilisatie door collectieve politieke actoren een belangrijke rol bij de politieke activiteiten die individuele burgers tegen beleid ondernemen? Of doet deze invloed er voor hen niet echt toe? Worden actieve agonistische burgers in hun politieke activiteiten veeleer beïnvloed door factoren die we goed kennen uit de literatuur over politieke participatie, zoals verinnerlijkte waarden, normen en attitudes of door persoonlijke kenmerken zoals opleidingsniveau, leeftijd of sekse?

Deze vragen zijn onderzocht bij 315 individuele burgers die binnen het Haagse anti-annexatiepubliek politiek actief zijn geweest. Hun politieke activiteiten tegen de herindelings, hun bredere betrokkenheid bij politiek en de mogelijke verklaringen daarvoor zijn onderzocht met een zelf uitgevoerde enquête *Modern politiek burgerschap* (MPB 2004).²⁷ De resultaten van de enquête zijn gebruikt voor een indicatieve en explorerende analyse van de variëteit in de agonistische politieke betrokkenheid van de 315 actieve burgers. Uiteraard biedt de enquête alleen een statische momentopname. Op een aantal essentiële aspecten is echter een vergelijking mogelijk met een Enquête Volksraadpleging (EV 1998) die het onderzoeksbureau Inter/View International in september 1998 verrichtte in opdracht van de vijf buurgemeenten van Den Haag.²⁸ Het interessante aan deze vergelijkingsmogelijkheid is dat MPB 2004 een reconstructie biedt van de opvattingen van actieve burgers over het proces als geheel, terwijl EV 1998 inzicht biedt in de opvattingen onder de bevolking (actieven en niet-actieven) tijdens de piek van protest in het najaar van 1998. Verder is er vergelijking mogelijk tussen MPB 2004 en het onderzoek Culturele Veranderingen in Nederland van het Sociaal en Cultureel Planbureau, zodat we een

indruk krijgen van de bredere politieke betrokkenheid van de onderzochte actieve burgers tegen herindeling. Met het enquêtemateriaal als bron bespreek ik achtereenvolgens de politieke oriëntaties van de actieve burgers op het proces van gemeentelijke herindeling, hun uitingen van politiek agonisme en hun bredere betrokkenheid bij politiek, om af te ronden met een explorerende analyse van verklaringen voor de variëteit in hun agonistische politieke betrokkenheid bij het herindelingsproces.

1. Politieke oriëntaties op de Haagse herindeling

Het proces van herindeling was alomtegenwoordig

Het proces van gemeentelijke herindeling heeft veel losgemaakt onder burgers in de vijf buurgemeenten van Den Haag (zie tabel 7.1). Zowel de door mij onderzochte burgers als de bevolking van de vijf buurgemeenten waren op de hoogte van de plannen die tijdens het proces van gemeentelijke herindeling in het geding waren. De gemeentelijke herindeling kan daarom bijna geen inwoner van de vijf buurgemeenten ontgaan zijn. Bovendien blijkt dat de interesse voor het herindelingsproces groot was. Terugkijkend in 2004 gaf 93 procent van de ondervraagden aan dat ze geïnteresseerd waren in de thematiek. Ze staan daarin niet alleen. Ook de bevolking van de vijf buurgemeenten bleek in 1998 behoorlijk geïnteresseerd in het herindelingsproces.

Uit beide enquêtes blijkt eveneens dat kranten de belangrijkste informatiebron vormden. We mogen aannemen dat het hierbij om het regionale dagblad *de Haagsche Courant* gaat en om de gratis lokale huis-aan-huis kranten. In hoofdstuk 6 zagen we dat *de Haagsche Courant* bijzonder veel aandacht heeft besteed aan het herindelingsproces. Van de gratis lokale kranten is niet precies bekend hoe uitgebreid zij hierover hebben bericht. Het feit dat kranten zo hoog scoren in beide enquêtes suggereert dat ook de lokale kranten veel informatie boden. Aanplakbiljetten, posters en borden scoren eveneens hoog in beide enquêtes. Dat deze informatiebron in 1998 iets hoger scoort wekt geen verbazing, omdat destijds de politieke acties tegen de plannen van de provincie in volle gang waren en het straatbeeld werd bepaald door de leuzen tegen annexatie. Ook in het gebruik van de televisie als informatiebron ontlopen beide enquêtes elkaar nauwelijks. De interessante verschillen zitten in de voorlichting door gemeenten, de informatie die de stichtingen tegen annexatie verstrekten en de acties van andere burgers. De door mij ondervraagde burgers blijken veel meer informatie aan deze bronnen te hebben ontleend. Op zich is dat niet vreemd, omdat zoals zometeen zal blijken zij vrijwel allemaal politiek actief zijn geweest tegen de herindeling en zich daarbij naar verwachting sterker hebben georiënteerd op de organisatoren van acties en de concrete deelname van andere burgers.

Zowel in de hitte van de strijd eind 1998 als na afloop in 2004 was de afwijzing van het proces van gemeentelijke herindeling massaal. Slechts 2 procent van de bevolking van de vijf buurgemeenten was in 1998 voor gemeentelijke herindeling, 5 procent wist

Tabel 7.1 Informatie, interesse en standpunt herindeling
in procenten (N=346, respectievelijk N=2005)

	MPB 2004	EV 1998
Bekendheid met de plannen	99 ^a	98
<i>Interesse in het herindelingsproces^b</i>		
Sterk/gewoon/matig	93	82
Weinig/niet	7	18
<i>Belangrijkste informatiebronnen^c</i>		
Kranten	89	70
Voorlichting door gemeenten	55	25
Stichtingen tegen annexatie	41	11
Acties van burgers, zoals protest	39	-
Aanplakbiljetten/posters/borden	35	41
Televisie	29	27
<i>Standpunt over het herindelingsproces</i>		
Voor	9	2
Niet voor/niet tegen	-	7
Tegen	91	93

a Het percentage is gebaseerd op N=350. Vier respondenten waren niet op de hoogte van de plannen, daarom zijn alle andere percentages gebaseerd op N=346.

b Voor de interessevraag in EV 1998 werd een indeling in vier categorieën gehanteerd, terwijl ik zelf een indeling in vijf categorieën heb aangehouden. Ik heb de antwoorden heel erg/ten dele geïnteresseerd en niet zo erg/helemaal niet geïnteresseerd van EV 1998 herleid tot de bovenstaande tweedeling.

c In beide enquêtes gaat het bij deze vraag om een multiple-responseset. Daardoor komen de percentages opgeteld niet op 100 procent uit. In EV 1998 is deze vraag gebaseerd op N=1970.

Bronnen: Modern Politiek Burgerschap 2004 (Imrat Verhoeven, UvA), Enquête Volksraadpleging 1998 (InterView International).

het niet of het kon hun niets schelen en maar liefst 93 procent was tegen. Van de onder-vraagde burgers in 2004 was 9 procent voor en 91 procent tegen. Onder hen bleken, terugkijkend op het proces van herindeling, meer voorstanders te vinden dan onder de bevolking in de hitte van de strijd. Van deze voorstanders had iedereen zo zijn eigen redenen. Dit blijkt uit hun antwoorden op een open vraag. Veel van deze redenen wijzen op begrip voor de problematiek van de gemeente Den Haag, die naar voren kwam in het beleidsframe 'Geef Den Haag de ruimte' (zie hoofdstuk 4). Bovendien gaven meerdere voorstanders als reden dat zij verwachtten dat de bestuurlijke en politieke effectiviteit en de politieke invloed van een grotere gemeente voordeel voor haar inwoners op zou leveren. Vergelijkbare argumenten werden gegeven door de voorstanders van herindel-ing uit de enquête EV 1998. De groep voorstanders van herindeling binnen MBP 2004 (N=35) heeft zich niet actief politiek gemanifesteerd tijdens het herindelingsproces. Dit in tegenstelling tot de grote groep tegenstanders (N=315) die politiek actief is geweest tegen de herindelingsplannen. Het zijn deze 315 politieke actieve burgers die centraal staan in dit hoofdstuk.

Redenen en motieven van de actieve burgers

Aan de actieve burgers is gevraagd waarom zij tegen gemeentelijke herindeling waren. Deze waaromvraag is van groot belang, omdat hiermee zicht ontstaat op de motivaties achter standpuntbepalingen of politieke activiteiten. Er wordt niet direct naar de motivatie gevraagd, omdat dit vaak als te confronterend wordt ervaren en daarmee de kans op sociaal wenselijke antwoorden toeneemt (vgl. Becker 1998: 58-60). Via vragen naar redenen bij een standpunt of politieke activiteit is op indirecte wijze de motivatie erachter te onderzoeken. Voor de MPB 2004 enquête is op basis van enkele open interviews een lijst opgesteld met twaalf mogelijke redenen om tegen herindeling te zijn. Zowel bij de codering als bij het afnemen van deze vraag is gebruikgemaakt van de methode die Verba et al. (1995: 550-552) hebben ontwikkeld om de motieven achter politieke handelingen te onderzoeken.²⁹ Een overzicht van de twaalf redenen om tegen gemeentelijke herindeling in actie te komen vinden we in tabel 7.2.

Tabel 7.2 Redenen om tegen gemeentelijke herindeling in actie te komen
in procenten (N=315)

	Zeer belangrijk	Redelijk belangrijk	Niet zo belangrijk
Ondemocratische procedures	63	19	18
Behoud van het unieke karakter van de gemeente	61	22	17
Verlies van kleinschaligheid	61	20	18
Weerzin tegen Haags gemeentebestuur	60	16	24
Tevredenheid met de bestaande leefsituatie	59	29	12
Angst voor grootstedelijke problemen	49	23	28
Onduidelijkheid van het nut van de plannen	42	37	21
Zwakke financiële onderbouwing van de plannen	37	30	33
Stijging van de OZB	32	17	51
Gebrek aan kennis van de omstandigheden bij bestuurders	31	27	42
Het opsplitsen van buurten	28	19	53
Dreigend verlies van buurten	25	22	53

Bron: Modern Politiek Burgerschap 2004 (Imrat Verhoeven, UvA).

We zien vijf redenen die door ongeveer 60 procent van de actieve burgers als zeer belangrijk werden ervaren. De ondemocratische procedures vormden de belangrijkste reden om tegen de herindeling te zijn. Behoud van het unieke karakter van de gemeente, verlies van kleinschaligheid en tevredenheid met de bestaande leefsituatie zijn herkenbare redenen uit andere processen van gemeentelijke herindeling (zie Depla et al. 1996). De weerzin tegen het Haagse gemeentebestuur is een specifieke reden voor deze casus. Tijdens de enquête-interviews gaven veel respondenten aan dat zij het niet eens waren met de manier waarop Den Haag werd bestuurd. Vooral de hoge uitgaven aan grote gebouwen en de langdurige problemen met de tramtunnel in het centrum van de stad werden ter illustratie genoemd. Opvallend is dat de stijging van de Onroerend Zaakbelasting (OZB) – een typische materiele reden om tegen herindeling te zijn – relatief laag scoort.

Ook in de EV 1998 enquête is gevraagd naar redenen tegen herindeling. Hierbij werd gebruikgemaakt van de open vraag ‘waarom bent u er tegen?’ Uit de resultaten blijkt dat 36 procent van de bevolking in 1998 lastenverzwaring als belangrijkste reden noemde. Verder vond 31 procent dat de provincie en Den Haag van hun gemeente moesten afblijven. Andere redelijk scorende redenen waren dat de herindeling de grootstedelijke (20%) en de financiële problemen (14%) van Den Haag niet oplost. De ondemocratische gang van zaken werd door 12 procent van de respondenten genoemd en eveneens 12 procent was van mening dat annexatie hun gemeente niets zou opleveren. Veel lager scorende redenen gingen over de teloorgaande samenwerking in de regio, identificatie met de leefomgeving of de afstand tussen bestuur en burgers.

De redenen tegen herindeling blijken tussen de beide enquêtes niet zo sterk te verschillen. Wel is de prioritering opvallend anders. Het maakt uit of burgers tegen herindeling zijn, omdat ze de besluitvorming ondemocratisch vinden of omdat zij de lastenverzwaring vrezen. Wellicht zijn de verschillen in prioritering te verklaren door de afwijkende vraagstelling tussen de beide enquêtes (een gesloten versus een open vraag). Dit is niet aannemelijk, omdat de top 5 van gecodeerde redenen uit MBP 2004 opvallende gelijkenissen vertoont met spontaan genoemde redenen tijdens de interviews met actieve burgers binnen de stichtingen tegen annexatie (zie hoofdstuk 5). De actieve burgers uit het enquêteonderzoek en uit de stichtingen hebben dezelfde redenen om tegen herindeling te zijn, terwijl zij op verschillende manieren daarop zijn onderzocht. Een plausibeler verklaring voor de verschillen in prioritering is dat er sprake is van uiteenlopende probleempercepties tussen de burgers die politiek actief zijn geweest en de bevolking als geheel, waarvan een aanzienlijk deel de herindeling passief gevolgd heeft. Omdat we hier alleen geïnteresseerd zijn in de motivaties van de actieve burgers is het verschil in prioritering daarom niet problematisch. De genoemde argumenten in de twee enquêtes vertonen immers wel grote overeenkomsten, zodat we in ieder geval weten dat de actieve burgers er geen exotische opvattingen of percepties op nahielden die niet leefden onder de bevolking.

Zoals gezegd, zijn de redenen om tegen herindeling te zijn op te vatten als indicatoren voor motivaties van actieve burgers bij hun standpuntbepaling of deelname aan politieke activiteiten tijdens het herindelingproces. Om te onderzoeken of er in deze indicatoren ook motivaties schuilen, kunnen we nagaan of er meerdere dimensies achter de redenen zijn aan te duiden. Als de framing binnen het anti-annexatiepubliek enige impact heeft gehad op de politieke betrokkenheid van individuele burgers, dan verwacht ik dimensies achter de redenen tegen herindeling te vinden die verwijzen naar elementen van collectieve actieframes. Ik verwacht dimensies te vinden die verwijzen naar motivaties gericht op gevoelens van onrechtvaardigheid, het ontstaan van wij-zij identificaties of het idee dat collectieve actie effectief kan zijn (Gamson 1995, Klandermans 1997).

Tabel 7.3 Drie dimensies in redenen om tegen gemeentelijke herindeling in actie te komen
in factorladingen (N=315) #

	Angst voor verandering	Betrokkenheid bij de buurt	Morele veront- waardiging
Verlies van kleinschaligheid	,635		
Stijging van de OZB	,506		
Tevredenheid met de bestaande leefsituatie	,435		
Behoud van het unieke karakter van de gemeente	,710		
Angst voor grootstedelijke problemen	,680		
Het opsplitsen van buurten		,846	
Dreigend verlies van buurten		,783	
Onduidelijkheid van het nut van de plannen			,638
Zwakke financiële onderbouwing van de plannen			,413
Gebrek aan kennis van de omstandigheden bij bestuurders			,502
Ondemocratische procedures			,682
Weerzin tegen Haags gemeentebestuur			,548

Principale componenten analyse na varimax-rotatie. Voor deze exploratieve analyse zijn factorladingen boven de ,35 meegenomen. Alle schalen zijn betrouwbaar.

Bron: *Modern Politiek Burgerschap 2004 (Imrat Verhoeven, UvA).*

Na herhaald testen en uitproberen met meerdere verdelingen, bleek er een verdeling van drie dimensies in de redenen tegen herindeling aanwezig te zijn (zie tabel 7.3). De eerste dimensie verwijst vrij algemeen naar een aantal redenen die te maken hebben met behoud van de huidige leefsituatie. De grote stad moest niet te dichtbij komen, de kleinschaligheid moest behouden blijven en de kosten moesten niet te sterk stijgen. Deze bundeling van redenen verwijst op meerdere punten naar de bedreigingen voor burgers die de collectieve politieke tegenstanders in het voorjaar van 1998 begonnen te framen. Ze suggereert angst voor verandering als motief tegen herindeling. Deze angst voor verandering verwijst naar een bepaald aspect van onrechtvaardigheid in collectieve actieframes, namelijk een perceptie van ontevredenheid over wat er gebeurt (zie hoofdstuk 3). Ze lijkt sterk te wijzen op behoudzucht vanuit zelfgerichte motieven. Een andere bundeling van redenen richt zich op het behoud van buurten. Er was veel verzet tegen de idee dat buurten zouden worden opgesplitst of zelfs in hun geheel naar Den Haag zouden overgaan. Ook dit motief kunnen we terugvoeren op gevoelens van onrechtvaardigheid en angst, maar dan voor gevolgen die de collectiviteit van de buurt aangaan en niet de persoonlijke gevolgen waar burgers zich bij het vorige motief door bedreigd voelden. De derde bundeling van redenen richt zich op de kritiek op de plannen van de provincie en later van de minister en op hun politieke optreden. Ze suggereert een ander aspect van onrechtvaardigheid binnen collectieve actieframes, namelijk de schending van morele principes die een gevoel van morele verontwaardiging en woede veroorzaakte. Ze bevat bovendien wij-zij identificaties doordat er actoren zijn (zij) die laakbaar gedrag vertonen jegens ons (wij).

Zowel de angst voor verandering, de betrokkenheid bij de buurt als de morele verontwaardiging verwijzen duidelijk terug naar gevoelens van onrechtvaardigheid en wij-zij

identificaties uit collectieve actieframes. Het lijkt erop dat de actieve burgers bij hun politieke handelingen tegen herindeling sterk gemotiveerd werden door betekenissen die circuleerden in het herindelingsdiscours. Of dat ook daadwerkelijk zo was zal blijken in paragraaf 5, waarin deze motieven samen met andere mogelijke verklaringen worden uitgetest. Eerst gaan we inzoomen op hun agonistische politieke activiteiten tijdens het herindelingsproces.

2. Uitingen van politiek agonisme

Een rijke schakering van politieke activiteiten

De actieve burgers hebben op uiteenlopende manieren hun onvrede over het herindelingsproces omgezet in politieke handelingen. In de voorgaande hoofdstukken zagen we al dat er massaal werd deelgenomen aan voorlichtingsavonden van de vijf gemeenten, de demonstratie en het protest bij de voorlichtingsavonden van de Provincie, posteracties, handtekeningenacties, het indienen van bezwaarschriften tegen de plannen en de volksraadpleging. Uit vooronderzoek bleek dat er nog veel meer politieke activiteiten hebben plaatsgevonden. De meeste hiervan zijn uiteindelijk in de enquête MPB 2004 opgenomen. Dit resulteerde in een totaal van 24 activiteiten (zie tabel 7.4).

Tabel 7.4 Overzicht politieke activiteiten
in procenten (N=315) #

Herindelingsverkiezingen	95	Gesprekken deelname acties	24
Provinciale Statenverkiezingen	94	Deelname demonstraties	22
Volksraadpleging	83	Gesprekken met ambtenaren	19
Handtekeningenactie	79	Bezwaarschrift minister van BZK	16
Raambiljet opgehangen	51	Voorlichtingsbijeenkomst provincie	12
Petitie Tweede Kamer	49	Brieven aan leden van Provinciale Staten	10
Voorlichtingsbijeenkomst gemeente	41	Vrijwilligerswerk STA	10
Gesprekken Volksraadpleging	37	Beheer STA	9
Website gemeente raadplegen	32	Brieven aan leden van de Tweede Kamer	7
Bezwaarschrift provincie	32	Internetdiscussies annexatie	5
Gesprek leden gemeenteraad of B&W	30	Brieven aan lokale kranten	5
Voorlichtingsbijeenkomst STA	27	Brieven aan landelijke kranten	1

Om voor alle variabelen uit te komen op N=315 zijn bij sommige variabelen databewerkingen uitgevoerd op missing values (zie bijlage 3).

Bron: *Modern Politiek Burgerschap 2004* (Imrat Verhoeven, UvA).

Zeer opvallend is de hoge deelname aan twee verkiezingen. In 2001 en 2002 werden er in de vijf buurgemeenten herindelingsverkiezingen voor de gemeenteraad gehouden. Maar liefst 95 procent van de actieve burgers ging stemmen. Ook de Provinciale Statenverkiezingen begin 1999 waren populair. De hoge verkiezingsdeelname is een herkenbaar fenomeen bij processen van gemeentelijke herindeling. Burgers gebruiken de eerstvolgende verkiezingen om politieke voorstanders van herindeling af te straffen

(Kraaykamp et al. 2001). We zien dit terug bij de Haagse herindeling. Burgers benutten hun kiesrecht om langs de weg van de representatieve democratie het politieke systeem te corrigeren: *throw the rascals out*, zoals het Amerikaanse gezegde luidt. Ook de volksraadpleging in oktober 1998 was populair onder de actieve burgers. De hoge deelname van 83 procent wekt geen verbazing, gezien de grote inspanningen van de vijf gemeenten en de stichtingen tegen annexatie om burgers hiervoor op de been te krijgen.

Andere goed scorende activiteiten waren deelname aan handtekeningenacties, raambiljetten ophangen, een petitie aan de Tweede Kamer ondertekenen, bezoek van voorlichtingsbijeenkomsten en het voeren van gesprekken met andere burgers over de volksraadpleging. Dit zijn allemaal voorbeelden van niet-electorale politieke activiteiten die sinds de jaren zeventig geleidelijk aan een vast onderdeel zijn gaan vormen van het brede politieke handelingsrepertoire in Westerse samenlevingen (vgl. hoofdstuk 1). Hetzelfde geldt overigens voor iets minder hoog scorende activiteiten zoals deelname aan demonstraties en het sturen van brieven aan politici. Het zijn allemaal activiteiten waarbij geen al te zware overschrijding van democratische normen plaatsvindt en die daarom voor de breed publiek een acceptabele manier vormen om politieke besluitvorming buiten het stemhokje om te beïnvloeden.

Twee andere activiteiten die binnen de wettelijke normen vallen, zijn de bezwaarschriften aan de provincie en aan de minister van BZK. Toch zijn het opmerkelijke acties, omdat ze juridisch van aard zijn en tegelijkertijd een uiting vormen van politiek protest tegen besluitvorming. Dit soort politiek-juridische acties komen we nog vrij weinig tegen in onderzoek naar niet-electorale politieke activiteiten. Voor Nederland is dit vrij opmerkelijk, gezien de sterke uitbreiding die zich vanaf de jaren zeventig heeft voorgedaan in de mogelijkheden om bezwaar en beroep tegen overheidsplannen aan te tekenen (zie hoofdstuk 2). Hoewel bestuurders dit soort praktijken lastig vinden (juridisering), lijken ze vrij goed aan te sluiten bij de andere niet al te subversieve elementen van het politieke participatierepertoire.

Het overzicht van de politieke activiteiten laat zien dat de actieve burgers vrij eclectisch te werk gaan. Zij kiezen uit een breed scala aan electorale en niet-electorale politieke activiteiten degene die op een bepaald moment in een politiek proces het meest opportuun is. De actieve burgers pakken alle kansen aan om hun onvrede over de herindelingsplannen te uiten. Veel hangt daarbij af van de politieke mogelijkheden die binnen het anti-annexatiepubliek ontstaan. Hoewel de electorale activiteiten het best scoren, zien we dat ook handtekeningenacties of deelname aan bezwaarschriftenacties en zelfs aan demonstraties goed scoren. De deelname aan demonstraties lijkt vrij laag binnen het brede scala aan politieke activiteiten, maar scoort met 22 procent ongeveer op het landelijk gemiddelde dat 25 procent bedraagt (vgl. hoofdstuk 1). De goede scores van electorale en niet-electorale politieke activiteiten laten in ieder geval zien dat politieke betrokkenheid van individuele burgers zich op vele manieren kan uiten. De harde kern ligt daarbij in de electorale institutioneel verankerde vormen die beschikbaar zijn, met

aanvulling van breed geaccepteerde vormen van politieke acties en juridische maatregelen. Al deze activiteiten bevestigen het beeld dat er sprake was van agonistische betrokkenheid bij beleid. De actieve burgers stelden zich op als tegenstanders van de provincie, de gemeente Den Haag en andere politiek-bestuurlijke besluitvormers die de herindeling wilden doorvoeren. Ze boden deze tegenstand met wettelijk toegestane en maatschappelijk geaccepteerde middelen (vgl. hoofdstuk 2).

Het overzicht van politieke activiteiten brengt nog een ander opvallend punt aan het licht. De meest populaire activiteiten zoals stemmen, een handtekening zetten, een raambiljet ophangen, een bezwaarschrift indienen en het schrijven van brieven aan politici zijn allemaal voorbeelden van individueel politiek handelen. Er komen wel anderen aan te pas om deze handelingen mogelijk te maken, maar uiteindelijk gaat het om een individuele politieke daad. Dit in tegenstelling tot deelname aan contactgerichte vormen van politiek handelen zoals voorlichtingsbijeenkomsten, gesprekken met medeburgers over deelname aan de volksraadpleging of gesprekken met politici en ambtenaren. Het animo voor contactgerichte activiteiten was hoog, gezien het feit dat de meeste van deze zaken in het linkerrijtje van tabel 7.4 staan. Er is veel over het proces van herindeling uitgelegd en de actieve burgers hebben er onderling en met politici over gesproken. De individuele en contactgerichte vormen verschillen weer van deelname aan demonstraties en aan stichtingen tegen annexatie, die we kunnen opvatten als vormen van collectieve actie. Deelname aan collectieve actie scoort relatief gezien het laagst, maar doet vaak niet onder voor het landelijk gemiddelde (vgl. hoofdstuk 1).

Deze bevindingen sluiten aan bij een grootschalig onderzoek in het Verenigd Koninkrijk van Pattie et al. (2004: 134-136). Zij zien in de populariteit van individuele politieke activiteiten een bredere ontwikkeling, waarbij laagdrempelige vormen van politieke participatie in allerlei combinaties worden toegepast. Het algemene beeld van hoog scorende individuele politieke activiteiten onder de actieve burgers zegt echter niets over de combinaties van politieke handelingen die zij hebben gemaakt. Hebben zij alleen laagdrempelige vormen met elkaar gecombineerd of hebben ze ook combinaties gemaakt van laagdrempelige en veeleisender vormen?

Vijf politieke handelingscombinaties

Maakten de actieve burgers overwegend combinaties van politieke handelingen langs de scheidslijnen van individueel, contactgericht en collectief of maakten ze ook combinaties die door deze scheidslijnen heen liepen? Een principale componenten analyse van negentien politieke activiteiten maakt aannemelijk dat er vijf handelingscombinaties (dimensies) zijn aan te duiden (zie tabel 7.5).³⁰ Twee daarvan bestaan alleen uit laagdrempelige individuele politieke handelingen. Het gaat om algemene uitingen van weerstand tegen herindeling en deelname aan verkiezingen. Tussen beide loopt een onderscheid in electorale en niet-electorale individuele politieke handelingen. Verkiezingsdeelname was voor de actieve burgers toch van een andere orde dan uitingen van politiek protest.

Naast de twee combinaties van individuele handelingen is er sprake van een contactgerichte combinatie, waarbij tijdens voorlichtingsavonden of in discussies met politici en ambtenaren over het herindelingsproces werd gesproken. Het gaat hierbij overigens om een combinatie van individuele en collectieve handelingen. Deelname aan een voorlichtingsavond waar vijfhonderd medeburgers op af komen is een collectieve handeling, terwijl gesprekken met politici of ambtenaren als individuele handelingen kunnen worden opgevat (vgl. Pattie et al. 2004: 135). Er is ook sprake van een combinatie die zich geheel richt op collectief politiek handelen via deelname aan de stichtingen tegen annexatie.

Tot nog toe bevestigen de vier besproken combinaties grotendeels de verdeling langs scheidingslijnen van individueel, contactgericht en collectief politiek handelen. Hierop bestaat een belangrijke uitzondering, namelijk de politieke acties tegen de plannen van de provincie Zuid-Holland. Deze vormt een combinatie van de drie soorten politieke handelingen. De weerstand tegen de provinciale plannen was in 1998 zo sterk en er werd binnen het anti-annexatiepubliek zo veel aandacht aan besteed, dat kennelijk de verschillen tussen laag- en hoogdrempelige politieke handelingen tijdelijk geen rol

Tabel 7.5 Vijf combinaties van politieke handelingen
in factorladingen ($N=315$)[#]

<i>Politieke handeling</i>	Acties tegen provincie	Discussie over herindeling	Deelname actiegroep	Algemene acties tegen herindeling	Deelname verkiezingen
Voorlichting provincie (Con)	,558				
Demonstraties (Col)	,501				
Bezwaarschrift provincie (Ind)	,541				
Brieven aan Provinciale Staten (Ind)	,820				
Brieven aan Tweede Kamerleden (Ind)	,711				
Voorlichting gemeente (Con)		,629			
Voorlichting STA (Con)		,526			
Discussie met lokale politici (Con)		,792			
Discussie met lokale ambtenaren (Con)		,759			
Gesprekken voor deelname acties (Col)			,719		
Beheer STA (Col)			,778		
Vrijwilligerswerk STA (Col)			,830		
Handtekeningenacties (Ind)				,742	
Raambiljet (Ind)				,680	
Volksraadpleging (Ind)				,360	
Petitie Tweede Kamer (Ind)				,657	
Bezwaarschrift minister van BZK (Ind)				,410	
Verkiezingen Provinciale Staten (Ind)					,813
Herindelingsverkiezingen (Ind)					,862

[#] *Principale componenten na varimax-rotatie. Voor deze exploratieve analyse zijn factorladingen boven de ,35 meegenomen. Alle schalen zijn betrouwbaar.*

Con = contactgerichte handeling, Col = collectieve handeling, Ind = individuele handeling.

Bron: Modern Politiek Burgerschap 2004 (Imrat Verhoeven, UvA).

speelden. Er ontstond een focus op één specifieke actor uit het kamp van de politiek-bestuurlijke voorstanders, die men met verschillende vormen van politiek handelen probeerde te beïnvloeden in haar besluitvorming.

De vijf verschillende politieke handelingscombinaties roepen de vraag op hoe populair ze waren onder de actieve burgers. Waren individuele handelingscombinaties populairder dan collectieve? Of was juist de hybride combinatie meer in trek? Hoe intensief is er eigenlijk over het geheel van politieke handelingen door de actieve burgers deelgenomen? Uit tabel 7.6 kunnen we opmaken dat het enthousiasme voor deelname over het geheel van politieke handelingen groot was. De actieve burgers hebben gedurende het hele herindelingsproces gemiddeld acht politieke handelingen verricht. Dertig procent van hen combineerde maar liefst zes tot acht politieke handelingen en 22 procent zelfs negen tot elf handelingen. Als we de percentages in de nog hoger scorende categorieën er bij optellen dan blijkt dat ruim 70 procent van de actieve burgers aan meer dan vijf politieke handelingen heeft deelgenomen. Dat het proces van gemeentelijke herindeling de gemoederen flink heeft beziggehouden was al duidelijk geworden uit de voorgaande hoofdstukken, maar daaruit bleek nog niet dat er zo gevarieerd door individuele burgers uiting is gegeven aan agonistische politieke activiteiten.

Tabel 7.6 Variëteit in deelname aan 24 politieke handelingen en onderliggende handelingscombinaties in procenten (N=315)

Aantal politieke handelingen	Totaal van 24 politieke handelingen #	actie tegen provincie	Discussie over herindeling	Deelname actiegroep	Algemeen acties tegen herindeling	Deelname verkiezingen
0 ##	1	57	47	74	6	3
1	1	23	15	15	13	5
2	4	9	20	5	22	92
3	4	5	9	6	25	
4	9	4	9		23	
5	10	2			11	
6-8	30					
9-11	22					
12-14	10					
15 +	9					
Gemiddelde	8,1	0,8	1,1	0,4	2,8	1,9
Totaal %	100	100	100	100	100	100

Ik heb hier het geheel van 24 politieke handelingen genomen om een totaaloverzicht te geven. De verschillende handelingscombinaties zijn gebaseerd op een totaal van 19 politieke handelingen (zie noot 30), waardoor hun gemiddelden niet optellen tot de 8,1 van het totaal van 24 handelingen.

Van de 315 burgers die tegen herindeling waren (zie tabel 7.1) bleek 1 procent niet aan het totaal van 24 politieke handelingen te hebben deelgenomen. Ik heb ze toch meegenomen in de analyse, omdat het om een verwaarloosbaar aantal gaat. Bij de handelingscombinaties zijn er uiteraard hogere percentages van 0 handelingen mogelijk, omdat niet iedereen aan alle handelingen heeft deelgenomen.

Bron: Modern Politiek Burgerschap 2004 (Imrat Verhoeven, UvA).

Naast de hoge deelname aan politieke handelingen over het geheel is er sprake van een aantal opvallende verschillen tussen de combinaties. Wat het meest in het oog springt is dat de laagdrempelige individuele handelingscombinaties, die alleen wat tijd kosten en verder relatief weinig inspanning vergen, met kop en schouders boven de andere uitsteken. Vrijwel alle actieve burgers maakten wel even tijd om te gaan stemmen tijdens de twee verkiezingen. Ze maakten eveneens vrij intensief gebruik van de algemene acties tegen herindeling zoals deelname aan handtekeningenacties, aan de volksraadpleging of posters ophangen. Een ruime meerderheid van 59 procent heeft zelfs aan drie of meer van deze algemene uitingen deelgenomen. Nog steeds meer dan de helft van de actieve burgers heeft deelgenomen aan contactgerichte politieke handelingen, waarbij voor bijna 40 procent van hen gold dat zij twee of meer handelingen hebben verricht. Een minderheid van iets meer dan 40 procent heeft deelgenomen aan acties tegen de provincie. Deze combinatie van individueel, contactgericht en collectief politiek handelen was toch wat hoogdrempeliger dan bij de andere meer eenduidige combinaties. Het laagst scoort de deelname aan de stichtingen tegen annexatie. Hierbij was geen eenmalig handelen vereist, maar geregeld en soms zeer intensief samenwerken gedurende een langere periode (zie hoofdstuk 5).

De deelname aan verschillende politieke handelingscombinaties suggereert dat uiting geven aan agonistische politieke betrokkenheid voor veel actieve burgers inhield dat zij als individu een daad stelden en er af en toe over spraken met anderen. Deze bevinding strookt met het beeld dat Pattie et al. (2004) schetsen voor het Verenigd Koninkrijk en sluit aan bij de interpretatie uit hoofdstuk 1 dat politieke betrokkenheid steeds meer een zaak wordt van individuele reflexiviteit. De actieve burgers kozen massaal voor de individuele laagdrempelige politieke activiteiten om hun agonistische betrokkenheid bij het probleem van herindeling te uiten. Achter dit algemene beeld schuilt een complexer verhaal als we gaan zoeken naar verklaringen voor de variëteit in deelname aan de verschillende combinaties van politieke handelingen (zie paragraaf 5). Voordat de deze mogelijke verklaringen aan bod komen, is het eerst van belang om de bredere politieke betrokkenheid van de actieve burgers te analyseren.

3. De bredere politieke betrokkenheid van de actieve burgers

De actieve burgers richtten hun politieke betrokkenheid niet alleen op het proces van gemeentelijke herindeling. Hoewel protest tegen annexatie een belangrijke rol speelde in hun leven, wil dat natuurlijk niet zeggen dat ze geen betrokkenheid hadden bij politiek in bredere zin, zoals bij verkiezingen of andere politieke praktijken. De bredere betrokkenheid bij politiek is van belang om te onderzoeken, omdat deze mogelijk verklaringen biedt voor hun agonistische betrokkenheid bij het herindelingsproces. De kijk op en deelname aan politiek van de actieve burgers is onderzocht met vragen uit bestaand publieke opinieonderzoek. Uiteraard gelden hierbij dezelfde kanttekeningen over de bruikbaarheid en problematische aspecten van politieke attitudes en politiek gedrag, die ik eerder heb besproken.

Politieke attitudes

De politieke opvattingen van de actieve burgers zijn onderzocht op hun steun voor het politieke regime, hun politieke interesse, politiek zelfvertrouwen en hun steun voor uiteenlopende vormen van politieke participatie. Hierbij is gebruikgemaakt van bestaande variabelen uit verschillende Nederlandse en Europese publieke opinieonderzoeken.³¹

De actieve burgers blijken in hun steun voor het politieke regime niet onder te doen voor de bevolking (zie tabel 7.7). Ze scoren zelfs iets hoger op hun gehechtheid aan democratische vrijheden. Ze zijn bovendien in overgrote meerderheid tevreden over het functioneren van het democratisch systeem in Nederland, hoewel ze daarbij iets lager scoren dan de bevolking. Opvallend is de hoge tevredenheid over het functioneren van de democratie in de eigen gemeente. De kleine schaal van de onderzochte gemeentes verklaart wellicht deze tevredenheid. De afstand tussen burgers en bestuur is niet zo groot. Wethouders of raadsleden kunnen nog op de markt of in het winkelcentrum worden aangesproken. Nog opvallender is de zeer lage tevredenheid over het democratisch functioneren van de Europese Unie. Het onderzoek werd verricht voor het referendum over de Europese grondwet in juni 2005. De lage tevredenheid in 2004 suggereert onder deze actieve burgers al een sluimerende onvrede over de Europese Unie.

De overheid wordt door de actieve burgers over het algemeen betrouwbaarder gevonden dan door de bevolking, terwijl ze politieke partijen beduidend minder vertrouwen.

Tabel 7.7 Steun voor het politieke regime
in procenten (N=315) #

	MPB 2004	CV/EB
<i>Steun voor democratie</i>		
Iedereen in ons land moet vrij zijn om in het openbaar te schrijven wat men wil	81	73 ^a
Iedereen in ons land moet vrij zijn om in het openbaar te zeggen wat men wil	84	82 ^a
Iedereen in ons land moet vrij zijn om voor of tegen iets te demonstreren	91	88 ^a
Is zeer/tamelijk tevreden met functioneren democratie in Nederland	71	75 ^b
Is zeer/tamelijk tevreden met functioneren democratie in de EU	34	-
Is zeer/tamelijk tevreden met functioneren democratie in de eigen gemeente	76	-
<i>Institutioneel vertrouwen en tevredenheid met overheden</i>		
Vindt de overheid zeer betrouwbaar/betrouwbaar	47	42 ^b
Vindt politieke partijen zeer betrouwbaar/betrouwbaar	27	42 ^b
Vindt de televisie zeer betrouwbaar/betrouwbaar	36	-
Vindt kranten zeer betrouwbaar/betrouwbaar	61	-
Is zeer/min of meer tevreden over de Nederlandse regering	58	48 ^c
Is zeer/min of meer tevreden over de Europese Commissie	50	-
Is zeer/min of meer tevreden over de eigen gemeente	76	-

Om bij MPB 2004 voor alle variabelen uit te komen op N=315 zijn bij sommige variabelen databewerkingen uitgevoerd op missing values (zie bijlage 3).

a Cijfer is gebaseerd op CV 2000.

b Cijfer is gebaseerd op Eurobarometer 65, voorjaar 2006. De vraagstelling wijkt enigszins af van MPB 2004.

c Cijfer is gebaseerd op CV 2004, zoals gerapporteerd in Becker en Dekker (2005: 344).

Bronnen: Modern Politiek Burgerschap 2004 (Imrat Verhoeven, UvA), Culturele Veranderingen (SCP), Eurobarometer.

Het geringe vertrouwen in politieke partijen valt wellicht te verklaren uit het gemeentelijke herindelingsproces. De politieke partijen werden als hoofdschuldigen gezien van het politieke machtsspel (vgl. hoofdstuk 6). Opvallend is het vrij hoge vertrouwen in kranten. Veel van de actieve burgers zijn al wat ouder en van kranten is bekend dat ze vooral onder oudere generaties nog zeer populair zijn (Broeders & Verhoeven 2005, Broeders et al. 2006). De tevredenheid over de Nederlandse regering is redelijk hoog en ligt bovendien hoger dan onder de bevolking in dezelfde periode tijdens het Kabinet Balkenende II. Ook de Europese Unie scoort niet slecht. Het meest opvallend is de tevredenheid over de eigen gemeente. Wederom kan dit te maken hebben met het herindelingsproces, maar omgekeerd kan ook gelden dat deze actieve burgers al langer tevreden zijn over hun gemeente en dat een deel van hun ongenoegen over de herindeling hier juist aan valt te wijten.

Niet geheel onverwacht zijn de actieve burgers tegen herindeling tegelijkertijd voorstanders van het huidige politieke regime. Ze zijn democraten in hart en nieren die, zeker op het niveau van lokale politiek, tevreden zijn met hoe het systeem functioneert en die, evenals de bevolking, minder tevreden zijn over de nationale en Europese politieke instituties. Ze vormen een duidelijke afspiegeling van de kritische burgers die sterk hechten aan het democratische systeem en die binnen de grenzen van dit systeem de uitoefening van macht door overheid en politiek bij tijd en wijle proberen te beïnvloeden (vgl. hoofdstuk 1 en 2).

Tabel 7.8 Oriëntaties op het politieke systeem
in procenten (N=315) #

	MPB 2004	CV/ESS
<i>Politieke interesse</i>		
Kijkt Tweede Kamerzitting op tv	85	69 ^a
Kijkt naar andere politieke tv programma's	91	69 ^a
Leest regelmatig/af en toe over politiek in Nederland	90	73 ^b
Is sterk/gewoon/matig geïnteresseerd in politiek	95	78 ^b
<i>Intern en extern politiek zelfvertrouwen</i>		
Vindt politiek nooit of zelden te ingewikkeld om te begrijpen	50	32 ^c
Vindt het zeer gemakkelijk/gemakkelijk om een politieke mening te vormen	36	32 ^c
Denkt invloed te hebben op de regering	55	46 ^b
Denkt dat Kamerleden geven om wat hij of zij denkt	52	45 ^b
Denkt invloed te hebben op de gemeentepolitiek	73	-
Denkt dat gemeenteraadsleden geven om wat hij of zij denkt	63	-
<i>Optimisme over politiek</i>		
Denkt dat Kamerleden op algemeen belang letten	40	29 ^b
Denkt dat gemeenteraadsleden op algemeen belang letten	49	-

Om bij MPB 2004 voor alle variabelen uit te komen op N=315 zijn bij sommige variabelen databewerkingen uitgevoerd op missing values (zie bijlage 3).

a Cijfers zijn gebaseerd op CV 1996.

b Cijfers zijn gebaseerd op CV 2002.

c Cijfers zijn gebaseerd op European Social Survey 2002. Weet niet antwoorden zijn buiten beschouwing gelaten. Bronnen: Modern Politiek Burgerschap 2004 (Imrat Verhoeven, UvA), Culturele veranderingen 1975-2002 (SCP).

Het feit dat we hier te maken hebben met burgers die al politiek actief zijn geweest binnen het anti-annexatiepubliek, tekent zich duidelijk af in hun oriëntaties op het politieke systeem (zie tabel 7.8). Deze burgers zijn geneigd om de politiek op de voet te volgen. Via televisie en krant houden ze zich nadrukkelijker dan de bevolking op de hoogte van politieke ontwikkelingen. Ze voeden daarmee hun interesse in politiek, die met 95 procent zeer hoog ligt en behoorlijk afsteekt bij de toch ook al zeer hoge interesse onder de bevolking. Deze burgers hebben een relatief positieve beoordeling van hun eigen vermogen om politiek te participeren (intern politiek zelfvertrouwen). De helft van hen vindt de politiek vrij gemakkelijk te begrijpen en nog steeds 36 procent vindt het gemakkelijk om zich een mening te vormen over politiek. Als het gaat om de beoordeling van de responsiviteit van het politieke systeem (extern politiek zelfvertrouwen) dan scoren de actieve burgers scoren daarbij op alle fronten hoger dan de bevolking. Maar veel opvallender is dat ze op vergelijkbare indicatoren voor de lokale politiek nog veel hoger scoren dan bij de landelijke indicatoren. Bijna driekwart van hen denkt dat ze invloed hebben op de gemeentepolitiek, terwijl 63 procent denkt dat gemeenteraadsleden open zullen staan voor hun meningen. De ervaringen met politieke activiteiten tijdens het herindelingsproces en het gevoel van saamhorigheid dat daarbij ontstond in de samenwerking met de vijf gemeenten, hebben vermoedelijk hun extern politiek zelfvertrouwen versterkt. Ten slotte valt op dat de actieve burgers niet zo cynisch zijn over het politieke regime, hetgeen goed past bij hun politiek zelfvertrouwen en grote politieke interesse.

De overwegend positieve oriëntaties op het politieke systeem gaan bij deze burgers vergezeld van een sterke steun voor verschillende vormen van politieke participatie. De actieve burgers zijn door en door democratisch, gezien hun sterke steun voor verkiezingsdeelname (zie tabel 7.9). De cijfers spreken op dit punt voor zich. De intentie om aan verkiezingen deel te nemen is zeer hoog. Zelfs voor het Europees Parlement zijn de actieve burgers sterk geneigd om de gang naar de stembus te maken. Maar hun oriëntatie op politieke participatie houdt niet op bij het stemhokje. Ze zijn ook geneigd om onvrede over beleid kenbaar te maken via allerlei vormen van protest. Dit blijkt in de eerste plaats uit de hoge score van 68 procent op de stelling dat men zeer of enigszins waarschijnlijk iets zou doen als de Tweede Kamer bezig was een onrechtvaardige wet aan te nemen. Onder de actieve burgers blijkt de acceptatie voor onrechtvaardig overheidsoptreden nog lager dan onder de bevolking. Uit de goedkeuring voor diverse acties blijkt bovendien dat demonstraties en protestoptochten een sterke voorkeur genieten boven bezettingen of wilde stakingen. Deze voorkeur sluit goed aan bij de actievormen waaraan ze deel hebben genomen tijdens het herindelingsproces.

De actieve burgers verwachten vrij veel van direct contact op lokaal niveau met politici of ambtenaren. Vooral op contacten met politici scoren ze beduidend hoger dan de bevolking. Wellicht dat de eerdere positieve ervaringen met het herindelingsproces deze oriëntaties versterken. Qua verwachtingen over het inschakelen van de media of het oprichten van actiecomités zijn de actieve burgers nagenoeg gelijk aan de bevolking, zij het dat zij meer brood zien in het oprichten van actiegroepen. Ook hierbij spelen

Tabel 7.9 Steun voor politieke participatie
in procenten (N=315) #

	MPB 2004	CV
<i>Intentie verkiezingsdeelname</i>		
Zou stemmen als er nu Tweede Kamerverkiezingen zouden zijn	92	87 ^a
Zou stemmen als er nu Provinciale Statenverkiezingen zouden zijn	85	-
Zou stemmen als er nu gemeenteraadsverkiezingen zouden zijn	96	-
Zou stemmen als er nu verkiezingen voor het Europees parlement zouden zijn	81	-
<i>Goedkeuring diverse acties</i>		
Zou, als de Tweede Kamer bezig was een onrechtvaardige wet aan te nemen 'zeer waarschijnlijk' of 'enigszins waarschijnlijk' iets doen	68	52 ^a
Keurt de volgende acties goed:		
Iemand vindt een wet zo onrechtvaardig dat hij besluit de regering in haar werk te hinderen door zitdemonstraties, massabijeenkomsten of protestoptochten	70	59 ^b
Uit protest tegen het besluit van de regering om het aantal leerlingen per klas te verhogen, houdt een aantal ouders en onderwijzers een school bezet	50	55 ^b
Werknemers organiseren een wilde staking, dus buiten de vakbonden om, op een bedrijf waar het ontslag dreigt van een aantal werknemers	40	40 ^b
<i>Lokale steun voor politieke participatie</i>		
Veel bereiken contact gemeenteraad	46	22 ^c
Veel bereiken contact burgemeester of wethouder	48	26 ^c
Veel bereiken contact ambtenaar	22	18 ^c
Veel bereiken door inschakelen radio of tv	45	46 ^c
Veel bereiken door actie-comité helpen oprichten	40	32 ^c
Veel bereiken door inschakelen krant of blad	48	47 ^c

Om bij MPB 2004 voor alle variabelen uit te komen op N=315 zijn bij sommige variabelen databewerkingen uitgevoerd op missing values (zie bijlage 3).

a Cijfer is gebaseerd op CV 2002.

b Cijfers zijn gebaseerd op CV 2000.

c Cijfers zijn gebaseerd op CV 1996.

Bronnen: *Modern Politiek Burgerschap 2004* (Imrat Verhoeven, UvA), *Culturele veranderingen 1975-2002* (SCP).

ervaringen tijdens het herindelingsproces vermoedelijk mee, gezien de grote rol van de stichtingen tegen annexatie in het organiseren en mobiliseren van agonistische politieke betrokkenheid (zie hoofdstuk 5). Over het geheel gezien spreken de actieve burgers een brede steun uit voor zeer uiteenlopende vormen van politieke participatie. Daarmee geven zij nadrukkelijker dan de bevolking blijk van een zeer breed ontwikkeld politiek participatierepertoire, waarin verkiezingsdeelname de harde kern vormt, maar waarin ook ruimte bestaat voor contact met politici en ambtenaren, voor demonstreren, deelname aan actiegroepen of voor contact zoeken met de media. Het gaat binnen dit politieke repertoire wel steeds om steun voor niet al te subversieve participatievormen, die binnen de waarden en normen van de democratische rechtsstaat vallen en die niet zijn gericht op het ondermijnen van het politieke systeem.

Politiek gedrag

De actieve burgers onderscheiden zich niet alleen door politieke activiteiten tijdens het herindelingsproces, maar ook door deelname aan politieke activiteiten in bredere zin (zie tabel 7.10). Ze zijn nog vrij sterk ingebed binnen politieke partijen. Een kwart heeft bijeenkomsten van politieke partijen bezocht of is wel eens actief geweest voor een partij. Hiermee steken ze af tegen de lage en al langere tijd sterk gedaalde cijfers onder de bevolking. Hetzelfde geldt voor het partijlidmaatschap. Dit ligt bij hun met 15 procent relatief hoog in vergelijking met de bevolking.³² De populariteit van partijgebonden activiteiten bevestigt het beeld dat de meeste actieve burgers in de kern van hun politieke opvattingen en handelingen sterk verbonden zijn met de instituties van de representatieve democratie en de daarmee samenhangende *input* legitimiteit.

Tabel 7.10 Deelname aan politieke handelingen
in procenten (N=315) #

	MPB 2004	CV/ESS
<i>Deelname aan politieke partijen</i>		
Laatste jaren bijeenkomsten politieke partij bezocht	24	8 ^a
Wel eens wat gedaan voor een politieke partij	27	5 ^a
Is lid van een politieke partij	15	10 ^c
<i>Andere politieke activiteiten</i>		
Ooit op een bijeenkomst gesproken	41	21 ^b
Ooit naar een krant geschreven	29	10 ^a
<i>Was de afgelopen 2 jaar politiek actief voor/via:</i>		
Een kwestie die landelijk van belang is	14	15 ^c
Een kwestie die in de gemeente of de buurt van belang is	40	31 ^c
Deelname aan inspraakprocedure	27	14 ^b
Deelname aan een handtekeningactie	63	62 ^d
Deelname aan een geoorloofde openbare demonstratie	9	3 ^e
Deelname aan boycot bepaalde producten	25	10 ^e
Kopen van producten om politieke-, ethische- of milieuredenen	52	26 ^e
Deelname aan internetfora over politieke onderwerpen	7	-

Om bij MPB 2004 voor alle variabelen uit te komen op N=315 zijn bij sommige variabelen databewerkingen uitgevoerd op missing values (zie bijlage 3).

a Cijfer is gebaseerd op CV 1996.

b Cijfer is gebaseerd op CV 2000.

c Cijfer is gebaseerd op CV 2002.

d Cijfer is gebaseerd op het Nationaal Kiezersonderzoek 1998.

e Cijfer is gebaseerd op European Social Survey 2002. Weet niet antwoorden zijn buiten beschouwing gelaten. De vraagstelling in het ESS onderzoek wijkt af. Er wordt gevraagd naar deelname in de afgelopen 12 maanden in plaats van 2 jaar.

Bronnen: Modern Politiek Burgerschap 2004 (Imrat Verhoeven, UvA), Culturele veranderingen 1975-2002 (SCP).

De bredere politieke betrokkenheid van de actieve burgers richtte zich niet alleen op politieke partijen en *input* legitimiteit. Ze probeerden via vele directe politieke activiteiten eveneens invloed uit te oefenen op de *output* legitimiteit van beleid of op de manier

waarop het politieke besluitvormingsproces fungeert (de *throughput* legitimiteit) (vgl. Engelen & Sie Dhian Ho 2004). Hun voorkeur gaat daarbij vooral uit naar politieke beïnvloeding op het niveau van gemeente of buurt. Hoewel ook onder de bevolking deelname aan lokaal gerichte politieke handelingen al geruime tijd het meest populair is, zien we dat de actieve burgers zich hier nog harder voor inzetten. Wellicht dat ervaringen met politieke betrokkenheid bij de herindeling de deelname aan andere vormen van lokaal gerichte politieke participatie hebben gestimuleerd. Deze lokale betrokkenheid zien we terug bij de deelname aan inspraakprocedures. Ruim een kwart meldde dat zij had deelgenomen aan inspraak, een opmerkelijk hoog cijfer als we dit vergelijken met de bevolking. Ongeacht het politieke schaalniveau waarop zij zich richtten, gaf meer dan 60 procent aan dat ze had deelgenomen aan een handtekeningenactie en bijna 10 procent aan een demonstratie (beide niet over herindeling). Deze cijfers zijn niet uitzonderlijk als we kijken naar de bevolking. Wat opvalt is dat de actieve burgers evenals de bevolking een sterke voorkeur hadden voor individuele actievormen, zoals een handtekening zetten. Deze voorkeur zien we terug bij de consumentistische vormen van protest via productboycots en bewuste aanschaf van producten om politieke, ethische of milieuredenen. Ondanks het individualistische karakter van deze handelingen is het de vraag of hier ook zelfgerichte motieven aan ten grondslag liggen.

Tabel 7.11 Argumenten actieven en passieven
in procenten (N=315) #

	Zeer belangrijk	Redelijk belangrijk	Niet zo belangrijk
<i>Top 5 argumenten actieven (N=272)</i>			
De kans om overheidsbeleid te beïnvloeden	49	39	12
De kans om gemeenschap te verbeteren	48	42	10
Mijn plicht als burger	30	40	30
Ik ben een persoon die zijn deel doet	16	40	44
Nieuwe ervaringen opdoen en nieuwe vaardigheden leren	11	28	61
<i>Top 5 argumenten passieven (N=43)</i>			
Het is belangrijker voor mijzelf en mijn familie te zorgen	39	26	35
Ik heb als individu geen invloed op politieke processen	28	16	56
Door vele andere verplichtingen geen tijd voor politiek	23	33	44
Deelname aan politiek is nooit in mij opgekomen	21	16	63
Deelname aan politiek is niet mijn verantwoordelijkheid	16	35	49

Om bij MPB 2004 voor alle variabelen uit te komen op N=315 zijn bij sommige variabelen databewerkingen uitgevoerd op missing values (zie bijlage 3).

Bron: Modern Politiek Burgerschap 2004 (Imrat Verhoeven, UvA).

Van de motieven achter de bredere politieke activiteiten van deze burgers kunnen we een indruk krijgen door vragen naar argumenten voor politieke activiteit of passiviteit. De onderste acht indicatoren uit tabel 7.10 bieden een overzicht van de bredere politieke activiteiten die de 315 actieve burgers bij herindeling in de twee jaar voorafgaand aan het

onderzoek hadden ondernomen. Van de hele groep bleek 87 procent tenminste aan een van deze acht activiteiten te hebben deelgenomen, terwijl 13 procent aan geen enkele deelnam. Aan beide groepen is gevraagd naar argumenten voor hun politieke betrokkenheid of passiviteit bij deze acht activiteiten (zie tabel 7.11).³³

Wat meteen opvalt aan de argumenten van de politiek actieven, is dat zij veel belang hechten aan de kans om overheidsbeleid te beïnvloeden en om de gemeenschap tot een betere leefomgeving te maken. Burgerplicht vormt ook een belangrijke drijfveer. Het overwegend individualistische politieke handelen lijkt dus gegrondvest in motieven die zich juist richten op het grotere geheel van beleidsuitkomsten of de gemeenschap. Deze bevinding strookt met een grootschalig Amerikaans onderzoek van Verba et al. (1995: 108-112). Ook daaruit blijkt dat invloed op overheidsbeleid, een gevoel van iets bijdragen aan de gemeenschap of van burgerplicht belangrijke drijfveren vormen voor actieve burgers. De gevonden argumenten sluiten bovendien aan bij de toenemende behoefte onder de bevolking om beleid niet als vanzelfsprekend te accepteren (zie de hoofdstukken 1 en 2).

Minstens zo opvallend zijn de argumenten van de politiek passieven. Deze vormen een mix van egocentrische motieven en gevoelens van onmacht. Het feit dat ze politiek betrokken waren bij de herindeling bood geen garantie dat zij zich in staat achten om ook in bredere zin politieke invloed uit te oefenen. Hun betrokkenheid bij de herindeling lijkt eerder een uitzondering op de regel. Ze voelden zich kennelijk zo door dit probleem geraakt dat ze hun politieke onverschilligheid en gevoelens van onmacht kortstondig negeerden om daarna weer hun eigen leven op te pakken, waarin politiek nauwelijks een plaats van enige betekenis inneemt.

Diversiteit in de bredere betrokkenheid bij politiek

In hoofdstuk 1 bleek dat de algemene ontwikkelingen in politieke betrokkenheid analytisch konden worden onderscheiden in vier stijlen. Deze stijlen varieerden naar de oriëntaties op politiek en de intensiteit van de politieke participatie. Om te onderzoeken of zo'n analytisch onderscheid ook denkbaar is bij de bredere politieke betrokkenheid van de 315 burgers die tegen herindeling in actie zijn gekomen, heb ik op grond van exact dezelfde variabelen als in hoofdstuk 1 een clusteranalyse uitgevoerd. Deze analyse leverde op basis van verschillende overwegingen³⁴ een aannemelijke indeling op in de vier stijlen van politieke betrokkenheid die we kennen uit hoofdstuk 1: actief, afwachtend, afhankelijk en afzijdig (zie tabel 7.12).

De contrasten tussen de vier stijlen van bredere politieke betrokkenheid zijn vrij gering als het gaat om politieke interesse en steun voor ontzuiling. De afzijdige stijl kenmerkt zich door een iets lagere intensiteit waarmee de politiek wordt gevolgd en een wat geringere politieke interesse, maar van een grote afstand tot de andere stijlen is geen sprake. De afhankelijke stijl kent een iets geringere steun voor ontzuiling, maar ligt eveneens vrij dicht bij de andere stijlen. Het feit dat we proberen te differentiëren tus-

Tabel 7.12 Vier stijlen van politieke betrokkenheid
in procenten (N=315) #

	Act	Afw	Afh	Afz	Allen
<i>Politieke interesse</i>					
Kijkt Tweede Kamerzitting op tv	94	85	90	74	85
Kijkt naar andere politieke tv programma's	97	97	94	78	91
Leest regelmatig/af en toe over politiek in Nederland	99	92	94	77	90
Is sterk/gewoon/matig geïnteresseerd in politiek	100	95	99	88	95
<i>Extern politiek zelfvertrouwen</i>					
Denkt invloed te hebben op de regering	83	93	52	11	55
Denkt dat Kamerleden geven om wat hij of zij denkt	75	88	53	9	52
<i>Optimisme over politiek</i>					
Denkt dat Kamerleden op algemeen belang letten	58	61	43	10	40
<i>Steun voor ontzuiling</i>					
Een omroepvereniging hoeft niet verzuild te zijn	90	95	84	86	88
Een sportvereniging hoeft niet verzuild te zijn	97	98	90	98	95
Een vakvereniging hoeft niet verzuild te zijn	96	98	88	92	93
Een jeugdvereniging hoeft niet verzuild te zijn	91	98	80	83	87
Een politieke partij hoeft niet verzuild te zijn	78	86	72	71	76
<i>Steun voor contact met lokale politici</i>					
Veel bereiken contact gemeenteraad	78	78	23	26	46
Veel bereiken contact burgemeester of wethouder	67	93	19	34	48
Veel bereiken contact ambtenaar	25	49	13	11	22
<i>Steun voor benaderen media of actiegroepen</i>					
Veel bereiken door inschakelen radio of tv	67	61	18	49	45
Veel bereiken door actiecomité helpen oprichten	62	56	25	29	40
Veel bereiken door inschakelen krant of blad	75	66	20	47	48
<i>Deelname aan politieke partijen</i>					
Laatste jaren bijeenkomsten politieke partij bezocht	55	10	29	2	24
Wel eens wat gedaan voor een politieke partij	65	7	27	11	27
Is lid van een politieke partij	44	5	11	3	15
<i>Algemeen politiek actief</i>					
Ooit op een bijeenkomst gesproken	84	15	49	17	41
Ooit naar een krant geschreven	58	12	34	11	29
Laatste 2 jaar deelgenomen aan inspraakprocedure	59	10	29	11	27
Afgelopen 2 jaar ingespannen voor kwestie die landelijk of in de wereld van belang is	30	5	11	10	14
Afgelopen 2 jaar ingespannen voor een kwestie die in de gemeente of de buurt van belang is	71	22	46	22	40
Totaal clusterverdeling	22	19	31	28	100

Om bij MPB 2004 voor alle variabelen uit te komen op N=315 zijn bij sommige variabelen databewerkingen uitgevoerd op missing values (zie bijlage 3). Bovendien zijn variabelen voor de clusteranalyse gehercodeerd tot 2 categorieën (zie bijlage 1).

Bron: Modern Politiek Burgerschap 2004 (Imrat Verhoeven, UvA).

sen burgers die al politiek actief zijn geweest tijdens de herindeling zal debet zijn aan de geringe verschillen in politieke interesse en steun voor ontzuiling. De opvallende verschillen tussen de vier stijlen vinden we op andere aspecten van politieke betrokkenheid.

Kenmerkend voor de actieve stijl is een vrij hoog extern politiek zelfvertrouwen, gering politiek cynisme, een stevige steun voor contact met lokale politici, in combinatie met een nog grotere steun voor het benaderen van media of actiegroepen. De actieve stijl is in hoge mate ingebed binnen het systeem van politieke partijen en ze scoort disproporzioneel hoog op alle algemene politieke activiteiten. De afwachtende stijl onderscheidt zich van de actieve door een nog hoger extern politiek zelfvertrouwen, gering cynisme, nog hogere verwachtingen van contacten met lokale politici, maar iets lagere verwachtingen van het benaderen van media of actiegroepen. De grotere verschillen zien we in een geringe deelname aan politieke partijen en algemene politieke activiteiten. Deze scores zijn vergelijkbaar met de afzijdige stijl. De afhankelijke stijl wordt gekenmerkt door een lager extern politiek zelfvertrouwen en een iets cynischer houding jegens politiek. Er is sprake van een zeer lage steun voor contact met lokale politici of voor het benaderen van media en actiegroepen, in combinatie met een stevige deelname aan politieke partijen en aan algemene politieke activiteiten. Na de actieve stijl scoort de afhankelijke het hoogst op de indicatoren voor gerapporteerde politieke handelingen. De afzijdige stijl, ten slotte, valt op door een zeer laag extern politiek zelfvertrouwen, een zeer cynische houding jegens politiek en een vrij lage steun voor verschillende participatievormen. De afzijdigheid bij politiek in bredere zin komt duidelijk tot uitdrukking bij de lage deelname aan politieke partijen en algemene politieke activiteiten. Hierin lijkt deze stijl sterk op de afwachtende. Het grote verschil zit in de politieke attitudes, die bij de afwachtende stijl veel hoger scoren. Vooral het geringe extern politiek zelfvertrouwen en het politiek cynisme onderscheidt de afzijdige stijl.

De analyse suggereert dat ook onder de actieve burgers bij herindeling een diversiteit aan politieke stijlen denkbaar is, voor zover het gaat om hun betrokkenheid bij politiek in bredere zin. Dé actieve burger tegen herindeling bestaat evenmin als dé burger in algemene zin (vgl. hoofdstuk 1). De vraag is of deze stijlverschillen ook een verklaring kunnen bieden voor de variëteit in agonistische politieke betrokkenheid bij de herindeling, of dat daarvoor andere verklaringen te geven zijn.

4. De variëteit in agonistische politieke betrokkenheid verklaard

Op zoek naar mogelijke verklaringen

We zijn aanbeland bij de hamvraag van dit hoofdstuk: hoe is de gevarieerde agonistische politieke betrokkenheid van de actieve burgers tegen het herindelingsproces te verklaren? Deze vraag richt zich voor alle duidelijkheid niet op het wel of niet politiek participeren van de 315 onderzochte burgers, ze zijn immers allemaal politiek tegen de herindeling in actie gekomen. Ze richt zich daarentegen wel op de factoren die de mate

van variëteit in de deelname aan politieke activiteiten tegen herindeling kunnen verklaren. Zijn er aanwijzingen dat de framing van betekenissen en de mobilisatie door collectieve actoren deze variatie hebben beïnvloed of zijn er andere verklaringen te vinden, die we kennen uit politicologisch onderzoek naar het wel of niet politiek participeren van groepen burgers? Het empirische antwoord op deze vragen blijf ik nog even schuldig, omdat we eerst wat meer theoretisch inzicht nodig hebben in de mogelijke verklaringen.

Als de invloed van collectieve actoren doorslaggevend is geweest, dan zouden we empirisch aannemelijk moeten maken dat processen van betekenisgeving en mobilisatie een grote invloed hadden op de variëteit in deelname aan politieke handelingen van de actieve burgers. De effecten van betekenisgeving zouden moeten blijken uit de motieven van de actieve burgers. In de politicologische literatuur zijn er aanwijzingen dat motivaties een belangrijke rol spelen bij het verklaren van politieke participatie. Centraal element in het onderzoek naar motivaties is de op de *rational choice* theorie geïnspireerde aanname dat burgers prikkels nodig hebben om tot politiek handelen over te gaan. De gedachte is dat burgers daarbij keuzes maken op basis van de beschikbare informatie. In tegenstelling tot de *rational choice* theorie wordt verondersteld dat deze keuzes niet uit puur eigenbelang worden gemotiveerd, maar dat zeer gevarieerde prikkels gericht op specifieke baten kunnen bijdragen aan de motivatie voor een bepaalde keuze. Het kan hierbij gaan om materiële baten – zoals de *rational choice* theorie veronderstelt –, maar ook om sociale voldoening, bevrediging van het optreden als burger en de wil om collectieve uitkomsten te beïnvloeden (vgl. Verba et al. 1995: 97-132). Een andere verdeling in typen prikkels is te vinden bij Pattie et al. (2004: 140-144) die collectieve, selectieve, groepsgerichte, sociale en expressieve prikkels onderscheiden. In het geval van het anti-annexatiepubliek, is te verwachten dat de motivaties voortkomen uit de prikkels die te maken hebben met de framing van betekenissen. De analyse van redenen en motieven van de actieve burgers in paragraaf 2 suggereerde dat angst voor verandering, betrokkenheid bij de buurt en morele verontwaardiging voor de actieve burgers de belangrijkste prikkels vormden om meerdere politieke handelingen met elkaar te combineren. Straks zal blijken of deze motieven ook in een statistisch verband bijdragen aan de verklaring.

Het belang van mobilisatie voor de deelname aan politieke activiteiten kennen we uit onderzoek naar sociale bewegingen. Maar ook uit steeds meer politicologisch onderzoek is op te tekenen dat mobilisatie een belangrijke factor vormt bij allerlei vormen van politieke betrokkenheid. Het onderzoek van Verba et al. (1995) in de Verenigde Staten laat zien dat mobilisatie via informele en formele netwerken een sterke bijdrage levert aan de verklaring van politiek handelen. In het Verenigd Koninkrijk wijst het onderzoek van Pattie et al. (2004) nog nadrukkelijker op het grote belang van mobilisatie. Ook in een overzichtsstudie van de *American Political Science Association* van de belangrijkste inzichten op het gebied van burgerbetrokkenheid, wordt veel waarde gehecht aan mobilisatie. De auteurs vergelijken het ontstaan van politieke betrokkenheid met een afspraakje maken: “Getting someone to participate in public life is a bit like dating; it is a lot more likely to

happen if someone asks, preferably in person” (Macedo 2005: 84). Zonder mobilisatie worden de individuele motivaties en keuzes niet omgezet in politiek handelen. In zekere zin is mobilisatie te vergelijken met de laatste prikkel in een lang proces van prikkeling en stimulatie, waarbij individuele burgers steeds afwegingen maken op basis van de prikkels die hun politieke omgeving biedt om politiek in actie te komen. Dat mobilisatie binnen het anti-annexatiepubliek een grote rol speelde kunnen we vermoeden op basis van de hoofdstukken 4, 5 en 6. Of dit ook voor de variëteit in deelname van de actieve burgers zo was, zal blijken uit de statistische verklaring die hieronder aan de orde komt.

Als de variëteit in deelname aan politieke activiteiten niet zozeer te wijten is aan de invloed van collectieve actoren, dan moeten we op zoek naar verklaringen die zich richten op de individuele burger en zijn of haar persoonlijke omstandigheden. Binnen politologisch onderzoek bestaat een lange traditie die de politieke participatie van burgers verklaart uit hun individuele kenmerken. Buitenlands onderzoek leert dat opleiding het doorslaggevende kenmerk vormt, naast andere kenmerken zoals sekse, leeftijd, inkomen, huwelijkse status, etniciteit of het hebben van een baan (Dalton 1996, Norris 2002, Verba et al. 1995, Wuthnow 1998). Uit Nederlands onderzoek blijkt dat opleiding, leeftijd en sekse belangrijke kenmerken vormen, waarbij opleiding het zwaarst weegt (Dekker & De Hart 2003b). Paul Dekker maakt voor de periode 1971-1998 aannemelijk dat de participatie van vrouwen, ouderen en lageropgeleiden achterblijft bij mannen, personen van 36-55 jaar en hoger opgeleiden (Dekker 2000a: 81-82). Onderzoek van Aarts en Thomassen indiceert bovendien dat hoger opgeleiden meer participeren en dat ze ook een grotere politieke interesse hebben. Jongeren hebben wel een sterke politieke interesse, maar participeren veel minder. Ten slotte blijken mannen sterker geïnteresseerd in politiek dan vrouwen (Aarts & Thomassen 2000). Het belang van opleiding, leeftijd en sekse verwijst naar de sociaal-economische en demografische factoren die deel uitmaken van het in de jaren zeventig door Sidney Verba ontwikkelde *social-economic standard model* (SES). De bewezen verklaringskracht van dit model doet de vraag rijzen of de sociaal-economische status niet gewoon de bepalende factor was achter de variëteit van de agonistische betrokkenheid van de actieve burgers.

Zelfs als het SES-model er toe doet, dan zijn er aanwijzingen dat het geen volledige verklaring kan bieden. Uit het door Verba et al. (1995) ontwikkelde *civic voluntarism* model blijkt dat individuele hulpbronnen zoals tijd en persoonlijke competenties ook een rol spelen. In hoofdstuk 1 zagen we dat de factor tijd in toenemende mate van belang is bij de keuzes die mensen maken tussen relevante activiteiten. Daarnaast vormen persoonlijke competenties (zoals de vaardigheden om te communiceren of te vergaderen) een belangrijke individuele hulpbron. Neo-Tocquevilliaanse sociaal kapitaal theorieën – zoals die van Robert Putnam – hechten veel belang aan het lidmaatschap van maatschappelijke organisaties, actieve deelname daaraan of het verrichten van vrijwilligerswerk. Deze verbanden fungeren als ‘leerschool voor de democratie’, omdat daar de persoonlijke competenties en vaardigheden worden ontwikkeld die bijdragen aan politieke

participatie. Het onderzoek van Verba et al. (1995: 48) laat zien dat tijd en persoonlijke competenties aan sommige politieke activiteiten sterker bijdragen dan aan andere. Stemmen of protesteren kost in principe alleen en klein beetje tijd, terwijl lidmaatschap van een politieke organisatie (bijv. een politieke partij of een belangenorganisatie) zowel tijd, vaardigheden als geld kan vergen. Bieden deze hulpbronnen ook een verklaring voor de variëteit in politieke activiteiten van de agonistische burgers? We zullen het zien.

Wellicht biedt de eerder besproken bredere betrokkenheid bij politiek wel een verklaring. Als burgers in allerlei politieke processen toch al een stevige mate van betrokkenheid vertonen, dan zal dat mogelijk ook zo zijn geweest bij de variatie in politieke acties tegen herindeling. De gedachte hierachter is dat geïnternaliseerde politieke waarden, normen of attitudes (politieke cultuur) een verklaring kunnen bieden voor politieke participatie. Het is een gedachte die terugvoert op de onderzoekstraditie die Gabriël Almond en Sidney Verba in de jaren zestig ontwikkelden (zie hoofdstuk 1). Ook in het *civic voluntarism* model van Verba et al. (1995) spelen dit soort elementen van politieke cultuur een rol. Of dit type verklaringen hout snijdt voor ons verhaal, kunnen we nagaan door de vier stijlen in de bredere politieke betrokkenheid van de actieve burgers in het verklaringsmodel mee te nemen.³⁵ Hetzelfde geldt voor attitude-elementen uit de sociaal kapitaal theorie van Putnam. Sociaal kapitaal omvat naast de structurele component van deelname aan vrijwillige associaties een culturele component waarin sociaal- en politiek vertrouwen een belangrijke rol spelen (Putnam 1993, 2000). Beide vormen van vertrouwen zijn attitudes die we op hun verklarende kracht voor variëteit in deelname aan politieke handelingen kunnen onderzoeken. Een andere politieke attitude die bij kan dragen aan de verklaring is de intentie om aan verkiezingen mee te doen. Eerder in paragraaf 3 zagen we dat deelname aan gemeenteraads- en provinciale statenverkiezingen veel benutte handelingsmogelijkheden waren om de onvrede over de herindelingsplannen kenbaar te maken. De intentie tot verkiezingsdeelname zou wel eens een belangrijke verklaring kunnen bieden voor de keuze van deze activiteit. Doen al deze attitudes er toe?

Een laatste interessante mogelijke verklaring die te maken heeft met persoonlijke omstandigheden, vinden we in het Amerikaanse onderzoek van Robert Wuthnow (1998) naar de invloed van losse banden tussen mensen op hun maatschappelijke betrokkenheid. Hij besteedt aandacht aan woontijd, de mate waarin mensen anderen in hun buurt kennen en de mate waarin ze met elkaar en anderen over politiek praten. Juist bij de politieke activiteiten tegen gemeentelijke herindeling zou de woontijd wellicht een deel van de verklaring voor de variëteit kunnen bieden. Veel inwoners hebben voor de vijf buurgemeenten gekozen, omdat ze weg wilden uit Den Haag of omdat ze wel dicht bij de grote stad wilden wonen. Burgers die langer in de gemeente wonen zullen wellicht meer activiteiten hebben ondernomen, omdat zij waardering voor de kleinere schaal van hun gemeente hebben. De mate waarin de actieve burgers andere mensen in hun buurt zeggen te kennen kan eveneens bijdragen aan de verklaring, omdat mensen die elkaar kennen makkelijker met elkaar over de problemen zullen praten. Het praten over politiek is überhaupt een zinvolle factor om na te gaan. Als mensen over het algemeen al

regelmatig over politiek praten, dan is de kans groot dat ze ook het herindelingsproces met elkaar hebben besproken. Discussie over politiek in het algemeen draagt bij aan de meningsvorming en helpt mensen om hun perceptie van een situatie te bevestigen of aan te passen. Het is de vraag of dit soort factoren ook een zinvolle verklaring biedt voor de variëteit van het politieke agonisme van de actieve burgers.

Welke factoren dragen bij aan de verklaring van de variëteit in politieke handelingen die actieve burgers bij het herindelingsproces verkozen om tegen de plannen in te gaan? Zijn het de motivaties die de collectieve actoren boden met hun processen van betekenisgeving of zijn het hun mobilisatiepogingen? Zijn het sociaal-economische kenmerken zoals opleiding, leeftijd, sekse of inkomen? Gaat het om hulpbronnen zoals tijd, of aangeleerde competenties door lidmaatschap van verenigingen en deelname aan vrijwilligerswerk? Wellicht bieden uiteenlopende politieke waarden, normen of attitudes een verklaring. Of is de woonomgeving en de mate waarin burgers over politiek praten bepalend? Het antwoord zal blijken uit de statistische analyses waarin al deze factoren werden meegewogen. Voor de operationalisering van alle potentiële verklaringen verwijs ik naar bijlage 3.

Verklaringen voor variëteit in politiek agonisme bij de Haagse herindeling

De mogelijke verklaringen zijn empirisch onderzocht met *ordinary least squares* regressietechnieken (OLS). Als afhankelijke variabele heb ik de variëteit in deelname aan het geheel van politieke handelingen tegen herindeling én de variëteit op de vijf handelingscombinaties genomen, waarvan een overzicht is te vinden in tabel 7.6. Het gaat mij in deze analyse dus niet om een verklaringen van het politiek actief worden (van *stand-by* naar *online*) maar om de factoren die de variëteit in het *online* gedrag van agonistische burgers beïnvloeden. Ik wil niet weten waarom ze actief zijn geweest, maar welke factoren hebben bijgedragen aan hun zeer gevarieerde deelname aan acties. Voor de onafhankelijke variabelen heb ik een operationalisering gemaakt van de theoretische noties die in de voorgaande beschouwing aan de orde kwamen als mogelijke verklaringen. Voor een overzicht van deze operationalisering verwijs ik naar bijlage 3, paragraaf 5.

Bij het analyseren van verklaringen voor de variëteit in politieke handelingen tegen herindeling zijn verschillende onafhankelijke variabelen uitvoerig getest.³⁶ Omdat in veel politicologisch onderzoek de sociaal-economische en demografische kenmerken van burgers een belangrijke verklaring bieden voor politieke participatie, is bij de analyse een test uitgevoerd die nagaat of deze kenmerken een zelfstandig effect hebben op de variëteit in politieke betrokkenheid bij herindeling. Op basis van een controleprocedure ontwikkeld door Per Arnt Pettersen en Lawrence Rose (1996: 59-60) is steeds eerst een model met sociaal-economische kenmerken ingevoerd en vervolgens een tweede model met variabelen die uit eerdere analyses naar voren waren gekomen.³⁷ Door deze controleprocedure kunnen we testen of de persoonlijke kenmerken een zelfstandig effect hebben op de variëteit in politieke betrokkenheid bij herindeling of dat ze eventueel via

de andere variabelen invloed uitoefenen. Hoe dit precies in elkaar steekt kunnen we het beste uitleggen aan de hand van tabel 7.13, waarin verklaringen voor de variëteit in het geheel van alle onderzochte politieke handelingen zijn geanalyseerd.

Tabel 7.13 OLS Regressieanalyse van variëteit in deelname aan 24 politieke activiteiten tegen herindeling
uitgedrukt in gestandaardiseerde coëfficiënten (N=315)

	Deelname aan 24 politieke activiteiten tegen herindeling	
	Model 1	Model 2
<i>Onafhankelijke variabelen #</i>		
Man	,09	,05
18-29 jaar	-,06	-,05
50+	,23 ***	,16 **
Getrouwd	,14	,03
Alleen/samenwonend	,08	,04
Laag opgeleid	-,09	-,05
Hoog opgeleid	,01	,05
Betaald werk	,14 *	,07
Laag inkomen	,13 *	,10 *
Hoog inkomen	-,02	-,01
1-2 jaar woonduur		-,12 *
Mobilisatie		,30 ***
Actieve stijl		,11 *
Morele verontwaardiging		,30 *
Actief lid		,10 *
Praten over politiek		,12 *
Aangepaste R ²	,06	,37

Voor sommige variabelen zijn dummy's geconstrueerd, soms zijn indexen gebruikt en soms schalen. Zie bijlage 3, paragraaf 5 voor uitleg. Voor alle onafhankelijke variabelen zijn collineariteitsstatistieken nagegaan om te bepalen of er problematische hoge correlaties bestaan. Dit blijkt niet het geval te zijn.

Significantie: * = < 0,05; ** = < 0,01; *** = < 0,001.

Bron: Modern Politiek Burgerschap 2004 (Imrat Verhoeven, UvA).

In model 1 zien we de resultaten van de analyse op sociaal-economische factoren en enkele andere persoonlijke kenmerken. Leeftijd boven de vijftig, betaald werk en een laag inkomen vormen de enige drie voorspellers die bijdragen aan een verklaring voor de variëteit van de politieke handelingen. Alle kenmerken uit model 1 bieden tezamen een beperkte verklaring voor het geheel van politieke handelingen.³⁸ Zodra we in model 2 andere onafhankelijke variabelen toevoegen dan valt op dat de verklarende kracht van het model als geheel omhoog gaat.³⁹ Uit eerdere tests was al gebleken dat deze variabelen bijdragen aan de verklaring. Juist om deze reden zijn ze toegevoegd, zodat een scherp onderscheid met de sociaal-economische factoren mogelijk is. Vooral mobilisatie en motivaties uit morele verontwaardiging blijken een zeer goede voorspeller van de variëteit in het politiek agonisme. Een korte woonduur heeft een negatieve invloed, terwijl een actieve stijl van politieke betrokkenheid, actief lid zijn van verenigingen en praten over politiek een positieve invloed hebben. Hun lagere waarden suggereren echter dat ze

minder bijdragen aan de verklaring dan mobilisatie en motivatie. Van de persoonlijke kenmerken uit model 1 valt op dat ouder zijn dan vijftig nog steeds bijdraagt aan de verklaring van model 2, evenals laag inkomen. De invloed van betaald werk is volledig weggevallen ten opzichte van model 1. Het belangrijkste resultaat van de analyse is dat mobilisatie en morele verontwaardiging er uit springen als de zwaarstwegende factoren die de variëteit in het geheel van politieke handelingen bepalen.

Werken de invloeden van de variabelen op elkaar in of dragen ze onafhankelijk van elkaar bij aan de verklaring? Het antwoord vinden we door toepassing van de controleprocedure van Pettersen en Rose. Deze richt zich op de verandering van de gevonden waarden tussen de twee modellen. Als deze tussen het eerste en het tweede model voor de significante persoonlijke kenmerken relatief stabiel blijven, dan hebben zowel deze kenmerken als de significante variabelen die in het tweede model zijn toegevoegd een directe en onafhankelijke invloed op de variëteit van politieke handelingen. Als de coëfficiënten van de persoonlijke kenmerken uit het eerste model scherp dalen of niet langer significant blijven, dan hebben de voorspellende kenmerken uit het eerste model waarschijnlijk invloed via de toegevoegde variabelen uit het tweede model. De bevindingen uit tabel 7.13 suggereren dat ouder zijn dan vijftig en laag inkomen grotendeels een zelfstandige invloed hebben, omdat ze in model 2 significant blijven en hun coëfficiënten niet dramatisch veranderen. Bovendien suggereren deze bevindingen dat mobilisatie, morele verontwaardiging en de andere verklarende variabelen ook grotendeels een zelfstandig effect hebben. Grotendeels, omdat de wegvallende invloed van betaald werk suggereert dat deze via de andere verklarende variabelen door blijft werken.

De combinatie van gevonden verklaringen geldt voor het geheel van 24 onderzochte politieke handelingen. Zien we dezelfde combinatie terug als we apart naar de vijf politieke handelingscombinaties (vgl. tabel 7.5 en 7.6) gaan kijken of hebben diverse combinaties zo hun eigen verklaringen? Tabel 7.14 biedt een schematische samenvatting van de bevindingen.⁴⁰ Als we de verschillende politieke handelingscombinaties overzien dan wordt duidelijk dat er geen eenduidige verklaring voor de variëteit in deelname is te geven. Wel is er een aantal verklarende variabelen dat constant bijdraagt op vrijwel alle politieke handelingscombinaties. Het gaat om mobilisatie, morele verontwaardiging en leeftijd (50+). De grote uitzondering is de deelname aan verkiezingen.

Mobilisatie biedt over de hele linie de meest constante verklaring voor de variëteit in het politiek agonisme van de actieve burgers. Deze bevinding sluit aan bij het grote belang van mobilisatie dat Pattie et al. (2004: 152-185) in het Verenigd Koninkrijk vonden voor verschillende vormen van politiek handelen en het relatieve belang van mobilisatie in de studie van Verba et al. (1995: 369-390) in de Verenigde Staten. Het maakte uit dat individuele burgers werden gevraagd om aan politieke handelingen deel te nemen en het maakte ook uit dat dit door veel verschillende actoren zoals burens, stichtingen tegen annexatie, gemeenten en anderen gebeurde. Het belang van collectieve en sociale netwerken (zie hoofdstuk 3) wordt hiermee bevestigd. De enige uitzondering hierop was

deelname aan de verkiezingen. Deze politieke activiteit werd zo sterk gedreven door de verinnerlijkte gewoonte om te stemmen en door morele verontwaardiging, dat mobilisatie geen enkele rol speelde.

Tabel 7.14 Schematische samenvatting van regressieanalyses van variëteit in deelname aan politieke activiteiten tegen herindeling (N=315) #

	Totaal 24 politieke activiteiten	Acties tegen provincie	Discussie over herindeling	Deelname actiegroep	Algemene acties tegen herindeling	Deelname verkiezingen
<i>Onafhankelijke variabelen</i>						
Man			+			
18-29 jaar						-
50+	++	++	++	++	+	
Getrouwd					+	
Alleen/samenwonend					+	
Laag opgeleid					-	
Laag inkomen	+			+		
1-2 jaar woonduur	-				--	--
Mobilisatie	+++	+++	+++	+++	+++	
Actieve stijl	+					
Afzijdige stijl			-			--
Angst voor verandering		-				
Betrokkenheid bij buurt		++			+	
Morele verontwaardiging	+++	+	+++	+	+++	+++
Actief lid	+					
Vrijwilligerswerk			+++			
Vertrouwen media		-				
Praten over politiek	+		+	+		
Intentie tot stemmen						+++

Gebaseerd op gegevens uit tabel 7.13 en tabellen met regressievergelijkingen in bijlage 3. De grijs gemarkeerde cellen duiden de variabele aan met de hoogste Bètascore binnen de desbetreffende handelingscombinatie. Bij meerdere grijs gemarkeerde variabelen liggen de Bètascores dicht bij elkaar.

Significantie: +/- = < 0,05; ++/- = < 0,001; +++/- = < 0,001. + staat voor een positief verband en - voor een negatief verband in model 2 van de analyses

Bron: Modern Politiek Burgerschap 2004 (Imrat Verhoeven, UvA).

Naast mobilisatie zien we dat verschillende vormen van motivatie eveneens een grote bijdrage leveren aan uiteenlopende politieke handelingscombinaties. De morele verontwaardiging en woede ontleend aan het politieke machtsspel heeft de actieve burgers het meest aangezet tot zeer uiteenlopende politieke handelingen. Hiermee wordt het belang van zuivere democratische procedures en een grote gevoeligheid voor de *throughput* van het beleidsproces (de proceslegitimatie van beleid) nog eens onderstreept. Als de procedures niet correct verlopen en burgers het gevoel krijgen dat er een machtsspel wordt gespeeld dan komen ze in actie. Naast morele verontwaardiging bood de betrokkenheid bij de buurt een aanvullende motivatie voor sommige combinaties van handelingen. Deze speelde het sterkst bij acties tegen de provincie en in mindere mate ook bij een

aantal algemene acties tegen herindeling, zoals handtekeningenacties, deelname aan de volksraadpleging en andere politieke handelingen. Opvallend is dat angst voor verandering alleen bij acties tegen de provincie een rol speelt en dan ook nog een negatieve. Actieve burgers die door deze angst gemotiveerd werden, hebben zich niet beziggehouden met acties tegen de provincie.

Van de persoonlijke kenmerken speelt eigenlijk alleen leeftijd een vrij constante rol. Het gaat steeds om 50-plussers die meer verschillende politieke activiteiten hebben ondernomen dan andere leeftijdsgroepen. Dit gegeven zegt hier niet zo heel veel, omdat er onder de deelnemers aan de enquête sprake is van een overrepresentatie van deze leeftijdscategorie (zie bijlage 3). Ondanks deze vertekening valt over het geheel op dat sociaal-economische kenmerken nauwelijks een rol spelen in de verklaring van variëteit in deelname op de verschillende politieke handelingscombinaties. Een zeer opvallende ontbrekende factor is opleiding. Terwijl in internationaal politicologisch onderzoek opleiding de meest constante verklarende variabele is voor wel of niet participeren, speelde deze vrijwel geen rol bij de variëteit in het politiek agonisme van de actieve burgers. Alleen lager opgeleiden onder hen waren niet geneigd om aan de algemene acties tegen herindeling mee te doen. Even opvallend afwezig in de verklaringen is sekse. Doorgaans is sekse een onderscheidende factor, omdat bekend is dat vrouwen over het algemeen minder betrokken zijn bij politieke kwesties dan mannen (Burns et al. 2001). Sekse doet er alleen toe bij de discussie over annexatie. Mannelijke actieve burgers hebben kennelijk een sterkere voorkeur gehad om met elkaar en met politici over de herindelingsplannen te praten dan vrouwelijke. Opmerkelijk is dat laag inkomen een positieve invloed heeft op zowel op het geheel van politieke handelingen als deelname aan actiegroepen. Op basis van het onderzoek van Verba et al. (1995: 334-368) zouden we verwachten dat mensen met een hoger inkomen sterker geneigd zijn om deel te nemen aan politieke activiteiten. Kennelijk maakte dit voor de variëteit in agonisme niet veel uit. De grote afwezigheid van opleiding en inkomen en de geringe invloed van sekse suggereren dat een breed scala aan politieke activiteiten tegen de herindeling was weggelegd voor iedereen, hoog- of laag opgeleid, rijk of arm, man of vrouw.

Hulpbronnen spelen eveneens een geringe rol in de verklaring. Het maakte voor de keuze van politieke activiteiten geen verschil of de actieve burgers over veel of weinig tijd beschikten. Van de indicatoren die in verband worden gebracht met het aanleren van burgercompetenties, doet het actief deelnemen aan verenigingen er toe bij het totaal van politieke handelingen – zij het in geringe mate –, terwijl vrijwilligerswerk een sterke voorspeller vormt van verschillende vormen van discussie over annexatie. Het feit dat burgers actief waren als vrijwilliger en daarbij zichzelf hadden bekwaamd in communicatieve of andere vaardigheden versterkte de deelname aan voorlichtingsavonden en discussies met politici en ambtenaren. Strikt genomen kunnen we op basis van deze indicatoren niet zeggen of competenties als hulpbron al dan niet een rol hebben gespeeld, omdat ze indirect zijn onderzocht via de (actieve) lidmaatschappen en deelname aan vrijwilligerswerk.

Andere opvallend afwezige factoren in de verklaring zijn de verinnerlijkte politieke waarden, normen of attitudes. De vier stijlen van politieke betrokkenheid in brede zin spelen nauwelijks een rol. De actieve stijl draagt positief bij aan de variëteit op het totaal van politieke handelingen en de afzijdige stijl remde de deelname aan verschillende vormen van discussie over herindeling en nog iets sterker de deelname aan verschillende verkiezingen. Ook andere verinnerlijkte vormen van betrokkenheid, zoals sociaal en politiek vertrouwen, spelen over de volle breedte van de politieke handelingscombinaties geen rol, met uitzondering van de negatieve bijdrage van vertrouwen in de media bij verschillende acties tegen de provincie. Deze bevinding sluit aan bij het onderzoek van Pattie et al. (2004) in het Verenigd Koninkrijk die eveneens vaststellen dat deze culturele componenten uit Putnams sociaal kapitaal theorie weinig verklarende kracht hebben voor politiek handelen. Een laatste attitude die wel invloed had was de intentie om te stemmen. Die invloed beperkte zich tot de deelname aan verschillende verkiezingen die tijdens het herindelingsproces plaatsvonden. Over het geheel genomen suggereren de resultaten dat geïnternaliseerde betrokkenheid bij politiek in bredere zin nauwelijks een rol speelde bij keuzes voor verschillende uitingen van agonisme tegen herindeling, enkele uitzonderingen daargelaten.

Wat ten slotte wel een rol speelde – zij het op onderdelen – waren de woonduur en het regelmatig praten over politiek met anderen. Een korte woonduur ondermijnde het gebruik van mogelijkheden uit het totaal van politieke handelingen, maar vooral de deelname aan algemene acties tegen herindeling en deelname aan de verkiezingen. Sommige actieve burgers woonden te kort in de buurgemeenten van Den Haag om zich breed in te spannen. Ze hadden waarschijnlijk nog te weinig band met hun woonomgeving ontwikkeld om via verschillende uitingsvormen politiek actief te worden. Praten over politiek heeft een positieve invloed gehad op het geheel van politieke handelingen, deelname aan discussies over herindeling en deelname aan stichtingen tegen annexatie. Op zich is dit niet opzienbarend. Degenen die toch al over politiek praten deden dat ook over het proces van gemeentelijke herindeling en ze waren daardoor beter op de hoogte van de verschillende mogelijkheden om zich politiek tegen de plannen te weren.

5. Conclusies

De lotgevallen van de 315 actieve burgers bij het herindelingsproces leren ons een aantal zaken over de agonistische politieke betrokkenheid bij beleid. We kunnen allereerst concluderen dat politiek agonisme zeer veel uitingsvormen aan kan nemen, ook binnen één casus. De actieve burgers maakten hun onvrede over annexatie op zeer uiteenlopende manieren kenbaar via verkiezingen, handtekeningenacties, demonstraties, bezwaarschriften, het bijwonen van voorlichtingsbijeenkomsten en vele andere politieke handelingen. De meeste actieve burgers hebben meerdere van deze politieke handelingen met elkaar gecombineerd. Hun *online* gedrag was gedurende het herindelingsproces gevarieerd. Afgaande op de meest populaire politieke handelingen (zie par. 3) kunnen we ook

concluderen dat de actieve burgers sterk geneigd waren om voor individuele handelingsmogelijkheden te kiezen die laagdrempeliger zijn, omdat ze minder eisen stellen aan tijd, geld of andere hulpbronnen. Juist deze keuze voor laagdrempelige politieke handelingen maakte het makkelijker om er meerdere met elkaar te combineren. Een stem is snel uitgebracht, een handtekening gauw gezet en een raambiljet zo opgehangen.

Hoewel het op grond van een exploratieve analyse van verklaringen niet mogelijk is om harde conclusies te trekken, lijkt het er op dat processen van betekenisgeving en mobilisatie door de collectieve politieke actoren de variëteit van de politieke handelingen door de actieve burgers sterk hebben beïnvloed. Het waren de collectieve politieke actoren die zeer uiteenlopende mogelijkheden boden om politiek uiting te geven aan ongenoegen over de herindelingsplannen. Zij mobiliseerden burgers bovendien zeer intensief om van deze mogelijkheden gebruik te maken. Met hun processen van betekenisgeving boden ze burgers bovendien belangrijke motivaties om meerdere van deze mogelijkheden te benutten. Vooral betekenis die appelleerden aan morele verontwaardiging en aan betrokkenheid bij de buurt waren van belang. Dit suggereert dat de ruimte die de collectieve politieke actoren met hun discours afbakenden voor de oriëntatie op het probleem, cruciaal was voor de vorming van de belangrijkste motivaties. Het was de dynamiek van betekenisgeving en mobilisatie tussen de collectieve politieke actoren die de actieve burgers prikkels bood om een zeer gevarieerd *online* gedrag te vertonen, om op verschillende manieren uiting te geven aan hun politiek agonisme. Persoonlijke sociaal-economische en demografische kenmerken, individuele hulpbronnen, geïnternaliseerde elementen van politieke cultuur zoals waarden, normen en attitudes leken slechts marginaal hieraan bij te dragen. Ze speelden op sommige politieke handelingscombinaties wel een rol, maar vaak was die niet doorslaggevend.

De bevindingen suggereren dat binnen de ruimte van het politieke discours de prikkels van motivaties en mobilisatie zo sterk waren dat de actieve burgers via meerdere wegen uitdrukking hebben gegeven aan hun politiek agonisme (vgl. Kuklinski et al. 2001). Voor de variëteit van hun politiek agonisme maakte het weinig uit of men hoger of lager was opgeleid, man of vrouw was, een hoog of laag inkomen bezat, veel of weinig tijd had, wel of niet over communicatieve vaardigheden beschikte, een actieve of andere stijl van politieke betrokkenheid hanteerde, veel of weinig vertrouwen had in medemens en politieke instituties. Afgaande op deze analyse, valt het belang van collectieve politieke actoren en hun invloed op het politieke gedrag van burgers – in dit geval agonistisch *online* gedrag – nauwelijks te miskennen. Een grootschalig onderzoek in het Verenigd Koninkrijk constateert dat politieke betrokkenheid niet zozeer kan worden beschouwd als een vast element binnen het politieke landschap, maar juist als een flexibel product van de dynamiek binnen dat landschap moet worden opgevat (Pattie et al. 2004: 184-185). Die flexibiliteit hebben we – zo te zien – gevangen in de relatie tussen de collectieve politieke actoren en een agonistisch publiek, waarvan de herindelingscasus een specifieke illustratie biedt.